

Bedřich Smetana – choroba a tvorba

Cyril Höschl

Celý život zakladatele české národní hudby a hudebního génia Bedřicha Smetany (1824-1884) provázely chorobné příznaky, o jejichž původu se záhy po jeho smrti vedly ostré spory, nacionálně zabarvené. Emocemi nabitý „boj o diagnózu“ národního velikána trvá prakticky dodnes navzdory tomu, že na odborné úrovni byl již rozřešen. Bedřich Smetana se narodil 2. března 1824 v Litomyšli v rodině dobře situovaného pivovarského sládka. Smetana nebyl nijak oslnivým žákem. Rodina se stěhovala několikrát na různá místa v Čechách, až nakonec Smetana odmaturoval v Plzni. Živil se potom až do svého ohluchnutí 1874 jako učitel, klavírista (nota bene vynikající), sbormistr a dirigent. Ve třech různých obdobích strávil dohromady několik let v Göteborgu ve Švédsku (1856-1862). V r.1874 veškerou kariéru jako dirigent a operní ředitel vinou své hluchoty vzdal.

Smetanovou první ženou byla Kateřina Kolářová (1849-1859), která mu dala 4 děti. Tři z nich zemřely v raném dětství. Kolářová sama zemřela roku 1859 na tuberkulózu v Drážďanech na cestě ze Švédska do Prahy. Rok na to se Smetana oženil s Bettinou Ferdinandinovou, se kterou měl dvě dcery, jež ho přežily. Smetana celý život velmi tvořivě skládal; jeho dílo zahrnuje 8 oper a jednu nedokončenou, 14 sborů, písně, 3 symfonické básně a jeden cyklus (Má vlast) a 15 dalších kusů, dále dvě smyčcová kvarteta, jedno klavírní trio, jedno houslové duo, bohatou řadu klavírních skladeb (tance, etudy, preludia, cyklus Sny atd.) a mnoho dalších kompozic. Rok po ohluchnutí se Smetana odstěhoval s rodinou do Jabkenic, kde byl hostem nadlesního Schwarze, jenž byl manželem jeho dcery z prvního manželství. Navzdory svému důchodu byl Smetana dosti beznadějně chudý. Podobně jako Beethoven zachoval si svou sluchovou imaginaci a schopnost skládat dokonce i po té, co kompletně ohluchl.

O duševních onemocněních ve Smetanově rodině nejsou žádné dostačující údaje s výjimkou osudu jeho dcery Boženy (Beatrix) z druhého manželství, jež zemřela v roce 1941 ve věku 78 let ve Vídni v Psychiatrické nemocnici Am Steinhof. Její příznaky se podobaly terminálnímu stavu Bedřicha Smetany a byly tehdy diagnostikovány jako senilní mozková atrofie se sklerózou mozkových cév. To byl jeden z argumentů proti specifickému původu Smetanovy choroby. Heredita obou nálezu nicméně není dostatečně přesvědčivá, aby vyloučila syfilitický původ onemocnění Boženina otce. Osobní anamnéza Bedřicha Smetany je poměrně pestrá. Byl těžkým myopikem, měl seborrhoickou dispoziční (pyodermie, furunkly), když mu bylo 11, utrpěl zranění v obličeji způsobené výbuchem lahví se střelným prachem. Poněvadž si to „léčil“ vodou z rybníka, došlo ke komplikovanému hojení s následnou osteomyelitidou pravé temporální kosti a mandibuly, což nakonec vedlo k asymetrii obličeje, již Smetana zřejmě maskoval vousem. Navíc trpěl parodontózou a úpornými bolestmi zubů. Smetana byl mírný, tolerantní, konciliantní povahy s vysokou frustrační tolerancí a odolností vůči zátěži. Nezapomeňme, že ztratil 3 děti a ženu během deseti let a odolával velké profesní a veřejné hostilitě včetně hořkého střetávání s dirigentem Maýrem.

Nemoc: první varovné příznaky se u Smetany objevily v roce 1862, když mu bylo 38. Slyšel duet mužských hlasů a zvuk varhan v hlomozu jedoucího vlaku. Tato zpráva může být hodnocena jako pseudohalucinace, neboť si Smetana uvědomoval chorobný původ příznaků. Následně se stupňovalo hučení v uších (tinitus) a sluchové obtíže. V dubnu 1874 se mu kdesi na těle objevil dlouhotrvající, léčbě odolávající furunkl a v květnu 1874 dostal persistentní angínu. V červnu až červenci se vystupňoval tinitus a na přelomu září a října skladatel zcela ohluchl. Léčili ho přední čeští i němečtí odborníci v ORL s různými diagnózami, mezi nimiž dominovala dg. paralýzy sluchových nervů s centrálním narušením a neuritidou. Byla mu doporučena elektrizace a perforace ušního bubínku. Pražský lékař mu také aplikoval rtuťovou mast, což naznačuje, že už tehdy se mohlo pomýšlet na syfilis jako na příčinu. (Syfilis jako

možná příčina hluchoty však byla rozpoznána teprve několik let před Smetanovým ohluchnutím. Nicméně rtuťová mast - *Schmierkur* byla lékem volby právě u syfilis). Smetanovi byl navíc předepsán klid a ticho a to se zajišťovalo mj. obalováním hlavy do vaty. Rtuťová mast se vtírala do kůže přinejmenším měsíc, ne-li déle. Jedním z léčebných prostředků syfilidy bylo také „svaté dřevo“ (*hollywood*) – *guaiacum sanctum*. Smetana si sám vyráběl alkoholový výtah z guaiacového dřeva a připravoval z něj ústní vodu. Rtuťové léčby obecně vedly často k agitovanosti, eretismu, depresím, třesu, dyartrii, parkinsonským příznakům a choriatickým pohybům. Mnohé z toho je svědecky i ve Smetanových dopisech dochováno jako příznaky, které se někdy v životě u Smetany objevily. Základní spor o Smetanovu diagnózu se vedl mezi německou medicínou / muzikologií a českými experty (Bořík, Ramba a další). Zatímco Němci se domnívají, že v roce 1874 došlo u Smetany někde k objevení primárního vředu, což však nebylo nikdy dokázáno, čeští experti tvrdí, že šlo o furunkl. Němci dodávají, že prudká bolest v krku a zarudnutí byla vlastně specifickou angínou, zatímco Češi se domnívají, že šlo o nespecifickou infekci. Němci tvrdí, že hluchota je důsledkem specifického zánětu v oblasti sluchového nervu, který vedl k jeho atrofii, zatímco čeští zdůrazňují, že šlo o aterosklerózu *nervus acusticus*. Je pravda, že nejsou spolehlivá data o primárním infektu, až na zlovolné pomluvy Smetanova pronásledovatele Pivody, který se domníval, že se Smetana nakazil od operní zpěvačky Lelley Ricci (†1871), která mohla trpět vrozenou syfilidou, což je argument poměrně nepřesvědčivý. Čeští odborníci naproti tomu poukazují na možné poškození sluchu v důsledku výbuchu lahve se střelným prachem v dětství a otosklerózu Smetanovy dcery. Tyto argumenty jsou samy o sobě však inkonzistentní, protože může platit jeden nebo druhý. Nemluvě o tom, že není jasné, jak by osteomyelitida v 11 letech mohla způsobit ohluchnutí v padesáti.

Smetanovu chorobu v posledních letech jeho života charakterizovaly psychotické fenomény, zejména sluchové halucinace několika hlasů. Není o nich žádných pochyb, neboť se dochovaly z korespondence a ze svědectví jiných, nemluvě o lékařských záznamech. Od roku 1882 opakovaně a přesvědčivě popisoval halucinované návštěvy neexistujících osob ve své místnosti, na což již neměl náhled a šlo tedy o pravé halucinace. Ve svých dopisech také popisuje reverzibilní „mozkové záchvaty“ se ztrátou řeči, resp. s jejím rozpadem na artikulované zvuky. Od počátku 80. let trpěl výraznými poruchami paměti. Jeho řeč se zdála paralyticky rozpadlá, často byl agitovaný, zmatený, nepozorný, roztržitý a činil si nesrozumitelné poznámky a psal dopisy imaginárním osobám se jmény jako Mozart, Beethoven apod. Dochovaly se zprávy o tom, že měl úporný (tabický?) kašel, paralytickou dysartrii, nestabilní chůzi, často padal, byl dezorientovaný osobou, agresivní (zničil nábytek, vybavení, své vlastní práce, ohrožoval blízké osoby pistolí), dělal chyby a nesrozumitelně míchal češtinu s němčinou. V posledním roce života ztratil naprosto schopnost kontroly a sebepéče, stal se nepředvídatelně neklidným a vyžadoval permanentní supervizi. 22. dubna 1884 ho rodinný lékař odeslal do Psychiatrické nemocnice (dnes I.LF UK Praha) a nadlesní Schwarz ho tam zavezl z Jabkenic kočárem. 12. května 1884 trpící skladatel umírá po týdnech strádání a osobní degradace. Pítevní protokol, podepsaný mj. profesorem Jaroslavem Hlavou a doktorem Josefem Thomayerem a Benjaminem Čumpelíkem, uzavírá nález jako *leptomeningitis chronica, periencephalitis chronica, hydrocephalus internus chronicus, atrophie cerebri rubra, ependymitis granulosa ventriculi IV, pneumonia lobularis bilat.* - ***, *thrombosis arteriae femoralis, atrophie universalis*. „Klinické poznání“: *dementia senilis*. Prof. Hlava zprvu učinil poznámku, že by mohlo jít o diagnosu progresivní paralýzy, již ovšem později odvolal. Lékařské záznamy o Smetanově konci jsou jinak bohužel překvapivě chatrné. Smetanova dokumentace byla z Psychiatrické kliniky v Praze odcizena a příslušná stránka v záznamech o přijetí chybí. Nikdo při přijetí nevyšetřil Argyll-Robertsonovu reakci, jež je pro specifickou progresivní paralýzu patognomická. Smetanův mozek, uchovávaný zprvu v Anatomickém ústavu a posléze za II. světové války schovaný před nacisty do soukromí (prof. Vaněk v Plzni), byl po válce předán neurohistologovi dr. Vladimíru Haškovi, jenž

byl však zatčen komunistickou tajnou policií v souvislosti s politickými procesy a byla mu provedena domovní prohlídka. Při té mu byly jeho osobní věci zabaveny včetně Smetanova mozku. To je poslední stopa, po které se Smetanův mozek definitivně ztrácí.

V roce 1987 byl Bedřich Smetana exhumován a jeho zbytky kompletně vyšetřeny. Jeho sluchové kůstky kladívko a kovadlinka (vpravo) byly naprosto nedotčeny jakýmkoliv zánětlivým procesem. Zbytky tkání z různých míst Smetanova těla vykázaly všechny testy na syfilis pozitivní na jeden až tři křížky. Shrňme-li to, co dosud víme, tak můžeme říci, že pro syfilis jako příčinu jeho duševní poruchy (progresivní paralýzy) svědčí:

- 1) *Atrofie cerebri rubra*. V roce 1922 německý lékař dr. Spatz podává zprávu o železitých pigmentech na mozkové kůře jako známce, která diagnózu progresivní paralýzy potvrzuje.
- 2) *Leptomeningitida – arachnoiditis chronica*. Byla popsána u šesti pacientů s progresivní paralýzou z Charentonu francouzským lékařem Antoine Laurentem Jessé Baylem v jeho disertaci *Recherches sur les maladies mentales* 21. listopadu 1822. Mimochodem vztah mezi syfilidou a progresivní paralýzou byl objeven Fournierem v roce 1879, tedy nedlouho před Smetanovou smrtí. Tento vztah nemusel být nevyhnutelně Smetanovým lékařům a pitvajícím znám. Až roku 1904 popsal Nissl histopatologii progresivní paralýzy a teprve 1913 Hideyo Nogushi objevil v mozku nemocných s progresivní paralýzou spirochetu *treponema pallidum*.
- 3) *Ependymitis granulosa*.
- 4) *Furunculosa* – dispozici k furunkulose popsal u progresivní paralýzy Mysliveček (1959).
- 5) Určitá *hypománie*, tvořivost a produktivita. Smetana napsal své nejlepší práce v době, kdy už byl vážně nemocen a tvořil až do poslední chvíle.
- 6) *Ataxie*, o které sám píše.
- 7) *Přecitlivělost na chlad*. O té se jednak na několika místech Smetana zmiňuje a jednak je také nepřímo naznačena jeho vždy teplým oblečením na fotografiích.
- 8) U Smetany se objevily možné *známky otravy rtutí*. Obrovské koncentrace rtuti byly také nalezeny ve zbytkových tkáních při exhumaci Smetanova těla.
- 9) Nejzávažnějším argumentem je *pozitivní sérologie*. Vzorokly z orbity, nazální kavity, obličejových kostí a mumifikovaných měkkých tkání a z obou stran pánve daly pozitivní výsledky v TPHA +, FTA-ABS IgG±, rychlý reaginový test +++.

Všech těchto devět nepopíratelných známek a nálezů dohromady skládá mozaiku zcela jasné diagnózy progresivní paralýzy jakožto důsledku syfilitického onemocnění. Tvrdit dnes, po téměř 130 letech od Smetanovy smrti cokoli jiného, hraničí s bludem.

Literatura:

Vacek J. *Čes a slov Psychiatr* 2009;105(3):135-140; 2009;105(4):181-188.

Vlček E. *Bedřich Smetana, fyzická osobnost a hluchota*. Vesmír, Praha 2001

Bořík O, Boříková JH. Feldmann a ušní nemoc Bedřicha Smetany. *Prakt. Lék.* 67, 1987:436-438.

Kerner D, Schadewaldt H. *Über grosse Musiker*, II, Robugen GmbH, Esslingen/Neckar 1998.

RAMBA J. *Slavné české lebky*. Praha, Galen, 2005, 2009